

Варавара Борисова ХЛЕБНИКОВА*

ПЕДАГОШКА ДЈЕЛАТНОСТ С. П. МЕРТВАГО У ЦРНОЈ ГОРИ

ABSTARCT: Female high school education in Montenegro has been under the special Russian tutorship. In the second half of the XIX century, with material and support in human resources from Russia, a Marijinski institut, first high school for education of the female children was opened. Special mark in the work of this high school institution and female education at all, have been left by the Sofia Petrovna Mertvago, Russian pedagogue who had run this school from 1888 until 1913.

KEY WORDS: Sofia Petrovna Mertvago, Marijinski institut, female education, Montenegro, Russia

У периоду када је руска педагошка мисао била у успону, један од главних задатака интелигенције током 19. и почетком 20. вијека тицао се њене активности у области образовања. Распростирање напредних идеја и научних знања у широким друштвеним слојевима, за руску интелигенцију је представљало почетак побољшања народног живота. Њихов просветитељски рад није се ограничавао само на просторе огромног руског царства. Надахнути идејом словенског јединстава, Руси су сматрали за моралну обавезу да помогну развитаку школског образовања у земљама Балканског полуострва, које су заостајале за Европом током неколико вјекова османске владавине. Руско политичко руководство у потпуности је подржало такав однос интелигенције према балканским земљама, претпостављајући да ће културни утицај представљати допунско средство задржавања малих савезника у орбити његове спољне политике. У том циљу министарство иностраних дјела (МИД) Русије активно је сарађивало са руским министарством народ-

* Аутор је је доцент на Факултету страних језика Московског државног универзитета „М.В.Ломоносов“, катедра регионалних истраживања.

не просвјете и словенским добротворним комитетима који су се бавили образовним програмима јужнословенских народа.

Предмет овог чланка је вишедеценијски рад руског педагога Софије Петровне Мертваго у области образовања жена у Црној Гори, које се налазило под посебним руским покровитељством. Црна Гора, сиромашна, патријархална и најмања јужнословенска земља на Балкану, добијала је систематску материјалну и кадровску помоћ у области образовања током неколико деценија друге половине 19. и почетком 20. вијека.

У другу половину 19. вијека Црна Гора је ушла са готово непремостивим препрекама у области образовања. Без довољно школа и учитеља, са малим бројем школоване дјеце, и то претежно мушке, тешко да је могла, без помоћи са стране, да са мртве тачке помјери неподношљиви терет неписмености и сиромаштва. Проблем женског образовања практично је био неразрјешив. Додатну околност која је отежавала рјешавање овог питања представљао је подређен и обесправљен положај жене у црногорском друштву. Године 1870, на 2000 дјеце која су посјећивала 38 основних школа било је само 108 дјевојчица¹.

Доприносећи развоју свих грана црногорске државности, Русија није заобишла ни школско питање. Прве средње школе у Књажевину појавиле су се тек онда, када је цар Александар II за њихов рад дао специјалну годишњу помоћ. Његова жена Марија Александрова из личних средстава додијелила је помоћ од 5 500 рубаља за отварање и одржавање женске школе, која је добила име Маријински дјевојачки институт. Маријински институт радио је у Црној Гори од 1869. до 1913. године. Била је то школска установа за дјевојке, затвореног типа, која је давала средњошколско образовање. Поред образовних предмета у наставни процес били су укључени и неки специјални предмети, попут кућне економије, ручног рада итд. У самој Русији 19. вијека била су се стекла позитивна искуства у раду школа затвореног типа, које су се постепено почеле појављивати и у пријатељским словенским земљама. Послије смрти Марије Александровне, цетињску женску школу под свој патронат узела је царица Марија Фјодоровна, жена цара Александра III. У спартанским условима живота у Црној Гори, у којој се не би сваки Европејац усудио да остане трајно, у земљи којој је сваке године пријетила глад, у којој није било градова, индустрије, постојаних економских веза са сусједима, без путева и поштанског саобраћаја, формирање женске образовне установе није ишло лако. За почетак рада ове јединствене жен-

¹ Ровинский П.А. Девичий институт императрицы Марии в Цетинье// Журнал министерства народного просвещения (даље – ЖМНП). – 1890, №10, с.54

ске средње школе у Књажевину није било никакве материјалне основе, није било смјештајних услова, школских и стамбених.

Наставно-васпитни процес у Институту организовала је руска наставница, прва начелница, Надежда Петровна Пацевич са својом сестром Александром Петровном.

Када је рат 1877-8. прекинуо миран образовни процес у школи, школска зграда је претворена у болницу, а учитељице у болничарке. По завршетку рата Институт је наставио наставно-образовну дјелатност. Сестре Пацевич управљале су Институтом до 1880. године. Њихова главна заслуга била је не само у томе што се школа одржала у тешким условима, већ је стекла славу и била веома популарна и у словенским и другим сусједним земљама.

Након одласка Надежде Пацевич, на мјесто начелнице Института дошла је Наталија Љвовна Месарош. Руски слависта и научник, истраживач Црне Горе, који је у то вријеме боравио на Цетињу, П. А. Ровински сматрао је да је за вријеме Наталије Месарош „образовни дио заиста добро постављен“, и навео да су на испитима који су одржани у априлу 1883. ученице „веома добро одговарале, боље него претходне године“, иако је тај успјех изазвао одређене недоумице зато што, како наводи: „дијелу дјевојака није било допуштено, да као неуспјешне, полагају...“²

Ипак, образовање ученица и брига о њима били су испод жељеног нивоа. У Институту су почеле да избијају болести. Двије дјевојке су умрле. Неколико ученица побјегло је кући. Прилично оштро, о Наталији Љвовној изразио се српски писац Сима Матавуљ, који је почетком 80-тих година 19. вијека, предавао у Институту и живио на Цетињу. Начелницу института назвао је „правом пангерманисткињом“, која више воли да говори на њемачком језику, неразумљивом ученицама а њеним главним недостатком Матавуљ је сматрао претјерану побожност и изразиту тежњу да образовање дјевојака сведе на посјећивање цркви и стално читање молитви.³ Крајем априла 1883. Наталија Месарош је напустила Књажевину. Очигледно, послје њеног одласка, послови Института били су веома лоши. Из Петербурга у Цетиње је допутовао секретар царице Марије Ф. А. Оом на чију иницијативу је од лица на високим положајима у Црној Гори образован специјални попечитељски комитет који је имао је обавезу да контролише рад Института.

У периоду од новембра 1883. до јануара 1888. године начелница Института била је Јулија Андријановна Лопухина. Јулија Андријановна принципијелно није ништа измијенила у његовом раду, осим што је од-

² Исто, 66.

³ С. Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Сабрана дела - Београд, 1953, т. IV, 105.

ржавала рад Института на нивоу који је био достигнут за вријеме сестара Пацевич.

Управљање Маријинским дјевојачким институтом 1888.године преузела је Софија Петровна Мертваго, директорица женске гимназије у Рјазању, која је на мјесту начелнице остала до његовог затварања 1913. С. П. Мертваго проживјела је у Црној Гори колико и руски научник П. А. Ровински и за ту земљу је урадила много. Но, док је по руском слависти названа једна улица у Цетињу, написана бројна литература, његови радови преведени на српски језик, то је С. П. Мертваго на заслужено заборављена. На жалост, њен подвижнички живот није постао предметом изучавања ни у руској ни црногорској историјској литератури. Овим радом жељели смо да дјелимично уклонимо ту неправду. За разлику од Ровинског, Софију Петровну знали су само они кругови руске интелигенције који су тада имали непосредне односе с Црном Гором. Софија Петровна није била крупна јавна личност, свједочанстава о њеној биографији и личном животу готово су непозната. Располажемо само оним што су о њој написали савременици крајем XIX и почетком XX вијека.

Задатак директорице рјазанске гимназије на мјесту начелнице Маријинског дјевојачког института на Цетињу био је, с једне стране, једноставнији него сестара Пацевич. Током много година школа је успјешно радила, а Црна Гора од затвореног, ненасељеног и неразвијеног региона преобратила се, иако у крхку и сиромашну, у потпуноси, европску државу са оформљеном администрацијом, путевима, културним установама, штампом. С друге стране, почетни интерес руских добротвора, који је омогућио отварање Института, примижетно је изблиједио. Послије смрти Марије Александровне, царица Марија Фјодоровна наставила је да финансира школу, али је сматрала, да трошкове одржавања, ремонт и друге техничке потребе, треба да узме на себе црногорска страна. Књажевска влада у то вријеме била је заглибљена у спољним дуговима и надала се да ће све њене финансијске тешкоће ријешити богата Русија. Разумљиво, да се бави женском школом на Цетињу царица Марија Фјодоровна није се спремала. Нова начелница Института наслиједила је тешке проблеме. Школска зграда била је дотрајала и пријетила јој је рушење, стамбене просторије тијесне и неподесне, што је угрожавало здравље ученица. На примјер, црква при Институту била је толико мала, да су дјевојке приликом богослужења, због недостатка кисеоника падале у несвијест.⁴ Због оскудне техничке опремљености школске зграде у школи су избијале болести, карактеристичне за климатске услове Цетиња, које се налазило релативно ви-

⁴ Ровинский П.А. Софья Петровна Мертваго // Славянские известия. – 1909, №4, с.482.

соко у планинама. Број пријављених ученица сваке године је растао. Међутим, услед недостатка смјештајних капацитета, нијесу могле да буду примљене све заинтересоване ученице. Проблем смјештајних капацитета у Институту, Софија Петровна успјела је да ријеши. Добила је новац за ремонт и проширење школске зграде, и већ школске 1889/1890. Маријински институт примио је 18 дјевојака умјесто 7.

Истина, први успјех у дијелу увећавања школских финансија показао се готово једини. Двије године касније, Софија Петровна је безуспјешно покушавала да обезбиједи средства за обнову смјештаја. Без обзира на то са колико је упорности тражила новац за те намјене, ни у Русији ни у Црној Гори није наишла на одазив. На свој ризик начелница је организовала ремонт, због чега се у буџету Института појавио дефицит. Из канцеларије Марије Фјодоровне начелница је због тога добила строгу опомену. Царичин секретар Ф.А. Оом саопштавао је 1893: „да њено величанство нема могућности да из сопствених средстава покрије превелики дефицит од 5378 флорина“ и да је, при томе, царица напоменула: „да начелница Цетињске школе г-ђа Мертваго не би требало да ствара расходе без претходног одобрења за то...“.⁵ Тек неколико година касније, у Русији је милост замијенила љутњу, када је поводом тридесетогодишњег јубилеја Института царица наложила да се исплати овај дуг. Не треба мислити да се Марија Фјодоровна формално односила према овом дјелу и да су јој расходи за Институт представљали терет. Она се бавила различитим добротворним активностима, трошкови су били веома велики, средстава за све подухвате није било довољно. У вишим круговима Русије надали су се да ће црногорска влада измијенити своју позицију према одржавању женске школе. Те наде се нијесу оправдале, финансијски положај Института се погоршао и због инфлације.

Царица Марија Фјодоровна обратила се 1900. године министру финансија С. Ј. Вите с молбом за повећање суме за развој Института на Цетињу, но добила је негативан одговор на ову молбу.⁶ Сљедеће године покушао је Софији Мертваго да помогне тадашњи шеф руске дипломатске мисије на Цетињу П. М. Власов. Овај дипломата извјештавао је Петроград да при најстрожијем економисању начелнице, за посљедње четири године“ никако се не да да се састави крај са крајем и приходно расходне извјештајизавршавају се са већ хроничним дефицитом“.⁶ „Но потребно је“ како се у Извјештају наводи,“ дивити се не дефициту ,већ том умијећу и енергији да се постави тако високо и широко дјело у

⁵ Државни музеј – Цетиње. Архивско одељење. Фонд: Приновљени рукописи (далее – Прин.рук.). 1893, ф. XVI, д.1.

⁶ Прин. рук., 1900, ф. XLVIII.

крајње ограниченим и безначајним новчаним средствима...⁷ Подршка руског дипломате на Цетињу, међутим, остала је без резултата. Колико година је радио Институт у Црној Гори толико се његова начелница борила са беспарицом. Током 1910. и 1911, Софија Петровна је настојала, не да добије повећање новчаног износа, већ да руски новац добије на вријеме, зато што због застоја у његовом одашиљању, морала да позајмљује потребене своте у банкама под камату.⁸ Очигледно је да је Маријинска дјевојачка школа на Цетињу радила и постизала високе резултате у крајње неповољним материјалним условима, и то је, у првом реду лична заслуга С. П. Мертваго.

Одсуство промишљених образовних стандарда, који би одговарали националним условима Црне Горе, представљало је још једну препреку на путу развоја Маријинског дјевојачког института. Оно што је у том смислу наслиједила нова начелница од својих претходница представљало је лошу копију њемачких школских програма. Такав положај био је потпуно разумљив. Земља готово да није имала сопственог педагошког кадра. Најчешће су у Црној Гори предавали Срби, који су долазили из сусједних држава и који су стекли образовање у Европи. Уопште, хронично су недостајали учитељи - један наставник био је принуђен да одмах предаје неколико предмета. Квалитет образовања био је скроман. Веома брзо С. П. Мертваго успоставила је садржајнији обим предмета, који су изучавани у Институту. У млађим разредима акценат је стављан на лијепо писање и српски језик уз које су изучавани математика и вјеронаука, а у старијим руски и француски језик, историја и географија, српска и руска књижевност, основе природних наука, музика и пјевање. За све узрасте били су обавезни ручни рад и сликање, и наравно домаћинство. Исто тако, обавезан и добро постављен предмет био је и фискултура, захваљујући чему је практично прекинуто избијање болести у Институту, а дјевојке имале дотјеран, привлачан изглед, што су запажали сви савременици. Не само школски часови већ и слободно вријеме користило се за подизање интелектуалног нивоа институтки. Посебан понос наставника постала су вечерња књижевна читања на глас. Ученице су веома вољеле такав облик рада, добро су знале теме дјела свјетске књижевности.

Не одмах, али С. П. Мертваго је успјела да окупи колектив у којем су предметни наставници предавали свој предмет. За рад су бира-

⁷ Исто, ф. XLIX, 1901.

⁸ На примјер, у децембру 1912. године, С. П. Мертваго је молила шефа руске мисије на Цетињу А. А. Гирса да се заложи за благовремену пошиљку новца, и изразила забринутост да ће поново морати да узме кредит код банке: "Због неблаговременог одашиљања новца ја се понекад доводим у веома незгодан положај, што је за руског човјека у Црној Гори веома осјетљиво", писала је. Прин. рук., 1912, ф. LXV.

ни само припремљени људи. Уколико би се у Црној Гори појавио нови специјалиста, кога је књаз Никола позвао у државну службу, начелница се одмах старала да га привуче за наставу, како не би боравак таквог човјека“ иако привремено прошао без трага“ Убрзо су се појавили резултати осмишљене кадровске политике. Знања дипломираних ученица постајала су свеобухватнија, систематичнија. Испити у Маријинском институту били су увијек јавни, присуствовао им је обично књаз и чланови његове породице, митрополит, неки министри, понекад и страни дипломате. Готово увијек завршне испите посјеђивао је П. А. Ровински, који је записао: “Током много година...примјеђивао сам како одговори дјевојака са сваком годином постају свјеснији, слободнији и одређенији“.⁹ За двадесет пет година, током којих је С. П. Мертваго руководила Институтом у земљи се појавио слој образованих жена спремних да се у друштвеној средини, у својству учитељица основних школа и мајки, плодотворно баве васпитањем и образовањем дјеце. Да ли треба сумњати да је у Књажевци у којој је женско становништво било готово потпуно неписмено тај кадар био животно потребан. Посебно убједљиво изгледају успјеси Института, ако се сјетимо да се у то вријеме С. П. Мертваго бавила и другим образовним институцијама. Путовала је много по земљи, добро је знала тежак материјални положај народа и била увјерена да се може дјелимично поправити, ако се Црногорке обуче занатима, што би им омогућило зараду. Средствима, које је добила од једне од кћерки књаза Николе, италијанске краљице Јелене, отворила је на Цетињу занатску школу („Радничка школа принцеза Јоланта“). У овој школи дјевојке су се обучавале да ткају и плету чипку. Свака дјевојка по завршетку школе добијала је на поклон алат за рад код куће.¹⁰

Пажњу руског педагога привукао је и проблем предшколског васпитања дјеце у Књажевци. Свакодневно на улицама Цетиња могла су се видјети дјеца из сиромашних породица, без надзора. Дешавало се да су дјеца, док су родитељи обезбјеђивали зараду, просјачила. Друга ћерка црногорског владара, жена великог руског књаза, Милица Николајевна, прихватила је да да новац за куповину просторија за дјечји вртић и плату наставницама. Дјечји вртић на Цетињу био је отворен 28. октобра 1903. године. “Руководство те установе преузела је С. П. Мертваго...плодотворна активност којој је умјела да да правилан и користан правац дјелу предшколског васпитања богато обдарених, но веома некултурних црногораца. Колико је иницијатива њеног царског

⁹ Ровинский П.А. Софья Петровна Мертваго //Славянские известия. – 1909, № 3, с.408-409.

¹⁰ Исто, № 4,502.

величанства одговарала потребама становништва, може се видјети из чињенице да је С. П. Мертваго добила 179 молби за упис дјеце, а само је половина од тог броја, „због недостатка простора и учбеника, могла да буде примљена“, саопштавао је у Петроград отправник послова са Цетиња М. К. фон Мек.¹¹

Дјечји вртић могао је свакодневно да прими 60-оро дјеце из сиромашних породица. Та могућност претворила се у благодет не само за дјецу, већ и за њихове породице. “Дјеца су морала да буду умивена, прикладно одјевена и обувена, зашто је сиромашним одјећу давала установа; но за то се тражи од родитеља да све буде у реду, у противном случају пријетило је искључење дјеце из вртића. С отварањем ове установе, уопште, примјећује се више реда и чистоће у оним породицама из којих дјеца посјећују школу, “писао је П. А. Ровински.¹² С великом жељом и богати грађани упућивали су своју дјецу у вртић, гдје је ишла и припрема за школу. Истина, добростојећи становници Цетиња морали су да плате, но тај износ је био мали. Дјеца су учила молитве, кратке пјесме, цртала, покушавала да пишу, пјевала и играла, бавила се фискултуром, којој се као и у Институту поклањала посебна пажња. Уредивши дјечји вртић, и позвавши тамо наставнице, Софија Петровна продужила је да га надгледа, посјећујући га готово свакодневно. Сарадници дјечјег вртића били су под њеним покровитељством, чак и након одласка у пензију.¹³ Савременици су се дивили томе, како је начелница Института све успијевала и да, при томе, буде у току свих педагошких и књижевних новина, и да одржи своју високу квалификацију.

Истражујући педагошку дјелатност С. П. Мертваго у Црној Гори, немогуће је прећутати, какву је улогу одиграла наша сународница у рјешавању женског питања. У научној и популарној литератури много је написано о, са становишта Европљана “чудном и неподношљивом“ положају Црногорке у другој половини XIX и почетком XX вијека. Странца је задивљавало то да се Црногорац помињући жену или кћи извињавао сабесједнику као да је рекао нешто недолично или пак, то да су терет у Књажевини преносили не мушкарци већ жене. Исто тако, да је домаћица била у обавези да пољуби руку мушкарцу који је дошао њену кућу, и много другог. Наравно, свему томе се налазило објашњење у ратној историји црногорског народа. Но, ратови су остали у прошлости а понижавајући положај жене се сачувао.

¹¹ Деша фон Мекка из Цетиња 11 новембра 1903 г. Прин. рук., 1903, ф.ЛІА.

¹² Ровинский П.А. Софья Петровна Мертваго// Славянские известия. – 1909, №4,504.

¹³ Обраћајући за помоћ руском посланику С.В.Арсеневу, С.П.Мертваго се заузимала за пензије за двије сараднице дјечјег вртића. Прин. рук., 1910, ф.ЛXII- А1.

Феминистички покрет европског типа био је немогућ у апсолутно патријархалној средини. Једини начин еманципације женског пола остајао је у просвјети и васпитању дјевојака у духу либералних идеја, самоуважавања и осјећања сопственог достојанстава. Рад у том духу није могао да носи демонстративан, отворен карактер, већ да иде непримјетно, постепено али систематски. Ослањајући се на напредне демократске педагошке погледе свога времена Софија Петровна је, стваралачки и потпуно успјешно, рјешавала и тај задатак. Морално образовање ученица било је не мање значајано, од наставе. Доспијевајући у Институт дјевојке су се одмах нашле у потпуно равноправним условим. Материјални положај породице у школи није имао никаквог значаја. Цијенили су се само лични успјеси у школи и примјерно владање. На попустљивост су могла рачунати прије дјеца из сиромашних породица него представнице породица на високим положајима. Такав однос у школи примијетио је Павле Аполоновић и написао: “Велику стрпљивост пружају дјевојкама без новца, којима по изласку из института до завршетка разреда (има се у виду искључење због слабог напредовања-В. Х), пријети веома тежак живот.”¹⁴ Наставницима се није дозвољавало да издвајају љубимце, нијесу били допуштени никакви породични односи између учитеља и ученица. Било је категорично забрањено прислушкивање и пријављивање неправилности. Уколико је васпитаница сматрала за потребно да саопшти о некаквим нарушавањима, она је била обавезна да то уради јавно пред другарицама. Љубав и истинољубивост били су главни принципи у раду Института. Истовремено, дјевојке су учествовале у раду школе, кроз васпитање млађих ученица у чему су имале значајну улогу. Ученице старијих разреда биле су обавезне да помажу млађе, одржавају ред у одсуству наставника. Неријетко су биле уобавези да предају у нижим разредима, што је за њих била нека врста педагошке праксе. У Институту су постојали и елементи ученичке самоуправе. Ученице су укључиване у расправе неких сложених питања школског живота. Имале су право да се жале на рад наставника ако су за то постојали јаки разлози. Ровински је подвукао занимљив детаљ из институтског свакодневног живота, који се односио на помоћ ове установе сиромашним становницима Цетиња, без обзира на слојан материјални положај школе: “Има сиромашних који стално долазе у Институт да једу”, писао је он, сматрајући да је и то представљало „образовни метод, чији је циљ да дјевојке науче да реагују на туђе невоље и биједу“. Поредак који је у Институту успоставила Софија Петровна, према мишљењу свршених ученица те школе, стварао је код њих нове личне квалитете као што су лојалност према

¹⁴ Ровинский П.А. Софья Петровна Мертваго// Славянские известия. – 1909, №3,402.

другима, тимски рад и спремност да помогну. У писмима након завршене школе, дјевојке су писале да је Мертваго своје штићенице учила храбрости и несебичности на свом примјеру. Наиме, Софија Петровна се са великом пожртвованошћу бринула о једној болесној ученици. Неки родитељи су настојали да болесну дјевојку одмах пошаљу кући. Но, знајући да је болесна ученица из сиромашне породице и да неће добити медицинску помоћ, начелница је поступила по својему. Објавила је строги карантин у Институту, изоловала је ученицу и сама бринула о њој док се није опоравила. Послије тога разболела се и Софија Петровна, на срећу у лаким облику. Очигледно да су такви поступци утицали на ученице много више него лијепе ријечи.

Свака од дјевојака схватала је да је по завршетку Института очекује тежак живот. Руски дипломата Е. Ф. Штејн у свом Извјештају наводи: “Овдашње старинске породичне традиције су се очувале у пуној снази, свака жена улазећи у породицу, одмах је окружена и потиснута, више образовање које је добила у Институту посве разрушавају, идући са традицијам у потпуни разлаз, стварају атмосферу жалости о другом животу и тежњама, чије су могућности показане оним што је научено и прочитано у Институту”¹⁵. Ипак, многе младе Црногорке маштале су о томе да се упишу у Институт, не бојећи се да ће се разликовати од других. Његове ученице понашањем су се примјетно разликовале од својих вршњакиња, необичним за Црну Гору. Биле су отмено трудољубиве, добро припремљене за вођење домаћинства, знале су да се понашају у друштву, играју, разговарају на страним језицима, ако је било потребно, нијесу се плашиле да на своја леђа преузму, умјесто родитеља тежину породичних проблема. Али најважније, што је многе раздраживало, знале су да бране своје ставове „не бринући о томе што ће се уздићи пред другима, оне су се држале с достојанством и не сустезујући се, одговарају на свако залагање, које је противно њиховим принципима... То их некада доводи у сукобе, који повлаче за собом неугодне по њих посљедице, ипак остају себи вјерне и својим убјеђењима, игноришући угодности које би им донио уступак“, писао је Ровински.¹⁶ Буквално на очи савременика рађао се нови тип црногорске жене, одговорне, као и у прошлости, и на нов начин слободне. Многе је ово доводило до забуне.

С једне стране васпитанице Маријинског института биле су пожељне невјесте. Представници политичке елите и рађајуће интелигенције преферирали су женидбу са тако свјетски образованим дјевојкама. С друге стране, независност и једноставност институтки неке је просто шокирала. Сазријевао је сукоб у којем је конзервативни дио друшт-

¹⁵ Донесение Е.Ф.Штейна от 22 октября 1906 г. Прин. рук.,1906, ф. LIVB.

¹⁶ Ровинский П.А. Софья Петровна Мертваго// Славянские известия. -1909, №4,486.

ва изражавао сумњу у корисност Института у Црној Гори. Гласови о томе да женско образовање Црној Гори није потребно ширили су се и раније, но почетком XX вијека талас критика дошао је отуда одакле се није очекивао. У земљи је 1905. уведен парламентаризам, а 1906. почела је са радом прва скупштина. У њој се развијала оштра политичка борба између приврженика и противника ауторитарног монархистичког поретка. Подвргавајући осуди књажевску владу, опозиција је изјавила да је Маријински институт институција штетна за земљу. Формално, то је било изазвано тиме што се књажева породица увијек старала за школу, тачније, на то су је обавезивала оснивачка документа. Фактички, избило је на површину патријархално незадовољство процесом женске еманципације Сваким даном усложњавала се политичка ситуација у земљи. У Књажевини су отпочела министарска прегањања и нови министар просвјете на овај или онај начин отежавао је рад С. П. Мертваго. На примјер, министар Раичевић, који је на том мјесту кратко остао, инсистирао је на томе да Институт треба да ради у истом режиму као и остале школе у земљи. Иза тежње да ставе Институт под контролу црногорских власти, за чије издржавање нијесу потрошили ни копејку, није стајала патриотска брига за народно образовање, већ обично ситно чиновничко незадовољство. Министар је био увријеђен тиме што га је Софија Петровна позвала на празник преко једног од учитеља а не лично. Казна је била брза. Раичевић је забранио двојици наставника да раде у Институту, што је при оштром дефициту предавача био озбиљан удар на образовни процес у школи. Руски отправник послова морао је да посјети министра, како би конфликт био изглађен. Понашање и спољашњи изглед новопостављеног чиновника охрабрили су руског дипломату: “Мој сабесједник ми се представио у виду сасвим још младог, крајње мрачног и љигавог субјекта, типа нашег студента народњака с високим мишљењем о себи и осјетљивошћу, на правилном руском језику, но у веома неспретном облику, изразио ми је незадовољство госпођом Мертваго...”¹⁷ Први напад на Институт успјешно је одбијен, но даље ствари су ишле све горе. Политичари су се мијењали а напади на женску школу су се настављали. Министар резидент П. М. Максимов извјештавао је у Петроград да министар просвјете Пламенац: “у дрском писму на име начелнице овдашњег Маријинског института, јавно је покушао да потчини наведену установу свом личном и непосредном руковођењу, у вријеме када се он налази под узвишеним покровитељством царице Марије Фјодоровне, издржава се искључиво руским средствима и постоји потпуно на посебним основама, снагом бројних специјалних аранжмана између царске

¹⁷ Донесение Е.Ф.Штейна от 24 ноября 1906 г. Прин. рук., 1906, ф. LIVБ.

и књажевске влада¹⁸.¹⁸ Та акција временски с подударила са намјерама министра да скрати часове руског језика у црногорским школама. Рад у Институту бивао је све тежи. Прилично неподношљиво постало је онда када се за њега ухватила породица књаза (од 1910. краља) Николе. У жару политичких страсти и жестоке борбе између двора и парламентарне опозиције ствари су дошле до репресије и убистава. Међу ученицама Софије Петровне нашле су се дјевојке које су симпатисале политичаре који су били под репресијом. Нека од њих поцијепала је и избацила кроз прозор портрет чланова књажевске породице. Послије тога, начелници је дат ултиматум: “Госпођи Мертваго био је представљен захтјев да из Института избаци како кривца, тако и све друге чији су родитељи припадали опозиционој партији. Такав захтјев госпођа Мертваго категорички је одбила, и од тада, посебно краљица, одбили су било какво учешће у пословима Института¹⁹.”¹⁹

Узимајући у обзир горе изложене педагошке и личне погледе С.П.Мертваго, не треба сумњати да је она другачије могла да поступи. За њу је било очигледно да свако има право на образовање, независно од политичке припадности. образовање црногорског народа за руског педагога било је изнад личних амбиција политичара.

Сукоб са породицом црногорског монарха завршио се 1913. затварањем Института, тачније, његовим уклањањем из земље. Када је 1912. почео први балкански рат, краљевски двор је одмах дао изјаву да је зграда школе потребна за болницу. Софија Петровна са тиме се сложила али је инсистирала да се у школи не прекида рад. Краљ Никола је захтијевао да се ученице распусте и врате кући, при чему је свима било јасно, да неумољивост владара везана²⁰ отвореним изразима систематичног непријатељства краљеве породице, посљедњих година према начелници института.²⁰ Неки министри предлагали су компромисна рјешења, предлажући друге зграде и аутомобиле за превоз рањеника, у покушају да спасу, Црној Гори тако неопходну школску институцију.²¹ На ријечима, монарх се сложио са тим предлогом, а на дјелу је наставио да уништава Институт. Обратио се царици Марији Фјодоровној са молбом да школу преведе у други град, што је у условима рата било равно затварању. Руска дипломатска мисија, која је покушавала да изглади сукоб, направила је закључак, да неће успјети да спасе Институт. У то вријеме из разних словенских земаља долазили су позиви да се

¹⁸ Донесение П.М.Максимова от 29 октября 1907 г. Прин. рук., 1907, фас.LVA.

¹⁹ Архив внешней политики Российской империи. Ф.Политархив, оп. 482, д.5293, д.104-105.

²⁰ Исто, Ф.Канцелярия, 1913, оп. 470, д.133, л.40.

²¹ Исто, л.186.

школа пренесе на њихову територију. Русија је изабрала Београд, куда је у лето 1913. отпутовала Софија Петровна. Жена црногорског владара, неписмена краљица Милена, није скривала радост, изјавивши: “Штете од тога за земљу неће бити”²² Ипак, “штета” је била очигледна: узорна образовна институција појавила се у престоници Србије, са којом се црногорски двор десетинама година такмичио за утицај на словенске народе. Краљ Никола дао је својем супарнику српском краљу допунски адут у борби за мјесто лидера на словенском југу. Но главна негативна посљедица била је та да су егоизам и нездраво самољубље монарха буквално уништили изданке женског образовања у земљи која је вјековима културно заостајала за Европом.

Ипак, не можемо рећи да је труд С. П. Мертваго у области црногорске просвјете био узалудан. Напротив, она је добила резултат коме је тежила, и то је било јасно много прије затварања Института. У Црној Гори се ишколовала генерација образованих жена, које су тежиле да учествују у друштвеном животу своје земље. Оне су допринијеле културном развоју народа, радећи у женским основним школама и васпитању своје дјеце. Ове жене били су проводници руског културног утицаја у Црној Гори, прихватајући активно учешће у раду националних културно-просвјетних установа, попут *Зетског дома* и народних читаоница. Одржавале су тијесне контакте са Русима који су живјели у Црној Гори као и онима који су долазили на Цетиње са културно-просвјетним циљевима. На примјер, 1906. руски слависта Заболотскиј, који је боравио на научном путовању у Књажевину, одржао је неколико предавања на Цетињу. Једно од њих, које је одржано у Институту, носило је назив “Улога жена у руској историји”. У извјештају Петрограду, руски отправник послова Е. Ф. Штејн саопштавао је да су предавању присуствовале бројне дипломиране ученице Института. Посебан утисак на дипломату оставила је реакција слушатељки: “Послије завршетка предавања саставила се група удатих црногорских жена, ватрено расправљајући о свом неприкладном, присилном и безгласном положаја код мужева који су у многим односима, били испод њих васпитањем и уопште умним погледом”. Подводећи резултате предавачког циклуса Заболотског, Штејн је закључио да: “у Црној Гори само жене, захваљујући знању добијеном у Институту, уче да воле и цијене нашу отаџбину, њен језик и књижевност”. Ширећи свој закључак, дипломата се невољно питао: “зашто ми не сматрамо значајним, у интересима очувања наших духовних веза са Црном Гором и нашег утицаја на њу, да се тим духом надахну и црногорски мушкарци, како би добијали основно, у показаном духу, васпитање у домовини и престану бити потпу-

²² Исто, л. 255.

но неуки и незналице, или полиглоте “с брда с дола“, контингент васпитаника различитих земаља.”²³

Наведене епизоде и оцјене службених представника Русије на Цетињу потврђују да су плодови вишегодишњег рада С. П. Мертваго у Црној Гори били високо оцијењени већ почетком 20. вијека. Педагошка активност С. П. Мертваго је само једна страница из историје дугих и плодотворних културних контаката Руса и Црногораца у прошлости. Но то је толико јака и садржајна страница, што желимо још један пут да напоменемо савременим читаоцима, о несебичној и храброј жени, која је одлучила да на своја леђа навали прекомјерни рад и која је упутила изазов конзервативним снагама Црне Горе, које нијесу жељеле да се растају од патријархалних предрасуда и незнања.

Varvara Borisovna HLEBNIKOVA

PEDAGOGICAL ACTIVITY OF S.P. MERTVAGO IN MONTENEGRO

Summary

Founding the *Marijinski-Djevojački institute* in Montenegro during the second half of XIX century, which successfully worked for several decades, Russia has given a strong encouragement to liberation of female population from the fences of patriarchal culture. Few generations of educated women, that became the teachers and educators, inspired by the ideas and working enthusiasm of Russian pedagogue Sofia Petrovna Mertvago, have significantly enriched the cultural, educational and social life of Montenegro. Pedagogical activities of S.P. Mertvago widely overcame the responsibilities of the administrator and the teacher in the institute, having also children's pre-school education within her pedagogical sight. She realized, with support of the Great Princess Milica Nikolaevna Romanov, an idea to open a first kindergarten in Cetinje.

²³ Донесение Е.Ф. Штейна от 22 октября 1906. Прин. рук., 1906, фас. LIVБ.